

A szociológia biológiai problémái

Szirbik Gabriella

főiskolai tanársegéd

Szegedi Tudományegyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Szociális Munka és Szociálpolitika

Tanszék

e-mail: szirbik@efk.u-szeged.hu

Tárgyszavak: evolúció, biológia, szociológia, szociobiológia

Összefoglalás

Várakozással telve kezdtem olvasni a Magyar Lettre 50. számában megjelenő, már címében nagyon izgalmas írást, melyet *Mund Katalin* szerzőnek köszönhetünk. A cikk bevallása szerint nem a biológia és a szociológia határmegvonódási problémáit feszegeti, hanem: „...sokkal inkább a bioháború másik fő okával, jelesül a politikai felhasználhatóság kérdésével: az ideológiává válás veszélyeivel foglalkozik.” [Mund 2003]. A dolognak ez a része –sajnos úgy tűnik-, még mindig megér egy misét, ahogyan az a szerző korrektül alátámasztott és logikusan végigvitt írásából is kitűnik. Naivan azt hittük, hogy a nurture-nature kérdés már nem kérdés, s csak a „régis” pszichológia, és szociológia könyvek foglalkoznak vele, százalékosan kiporciózva az emberi természetet meghatározó arányokat. Ennek ellenére, ebbe a folyamba nem belesodródva, úgy látjuk, hogy ezt a vitát egy más dimenzióban kell, avagy érdemes folytatni, mert az attitűd-váltás, (a szociológusok részéről) csak szakmai érvekkel alátámasztva érhető el. Írásunk talán hozzájárul ezen érvek alapjainak a lerakásához, persze a teljesség igénye nélkül.

1. A korai szociológia és a szociológia alap-paradigmája

A 18. század végére tehető tudáshasadás, a társadalomtudományok és a természettudományok szétválása, alapvető a társadalomtudományok további fejlődése szempontjából, s ezért meghatározó a két világ közötti szakadék elmélyülésében. E tudáshasadást tekintve fontos állomás a szociológia kialakulása, majd korai vonulatainak meghatározottsága, mely erős természettudományos, főleg biológiai hatás alatt állt, mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban. Elég csak, a magyar szociológiában alapítóként definiált, *Auguste Comte*-ot említenünk, ki a társadalmi fizikát, azaz a szociológiát a *Cours de philosophie positive* 4. kötetében alapvetően egy olyan tudományként határozza meg, melyhez legközelebb a biológia áll, hiszen rajta keresztül kapcsolódik a társadalom tudománya az élővilág tudományához. „*A társas lét legalsó foka csakis úgy rekonstruálható, ha az emberi természetet tekintjük alapnak,...*” [Comte, 1869. pp.342-343.]

Továbbá: „*A biológiai embertípus kiindulópontul szolgálhat a szociológia számára, feltéve, ha nem marad figyelmen kívül a két tudomány közötti alapvető különbség.*” [Ibid. pp.333-334.] „*A szociológia – deduktív módon – a biológia végső eredményeiből indul ki, hogy saját kutatási területén a kezdő lépéseket megtehesse.*” [Ibid. pp.345-346.] , illetve: „*Az emberiség fejlődésének nemcsak társadalmi feltételei vannak, a biológiával, a fizikával, a kémiával és a csillagászzal kapcsolatos jelenségek szintén a fejlődési feltételek közé sorolandók.*” [Ibid. p.353.]

Comte-nál a társadalom létrejöttének az alapja az ún. társadalmiasulás iránti hajlam, mely az ember veleszületett társas hajlamát jelenti, azt a társas ösztönt, mely már az állatvilágban is felismerhető. Ahhoz, hogy a társadalmi lét magasabb formában megnyilvánuló szolidaritást megértsük, a biológiából kell kiindulni, „...mert annak segítségével mutathatók ki az emberi szociabilitás elemei és tényezői.” [Ibid. p.342.] No persze lehet, hogy Comte is halott. Ki olvas

ma már Comte-ot, kiálthatnánk fel, ha csak Lakatosot olvasnánk, hiszen: „*A biológia nem rokon sem szegről, sem végről és itt nem igen lehet szó kölcsönösségről sem...*” [Lakatos 2001].

A korai szociológiára gyakorolt biológiai hatás olyan tényként kezelendő, mely sokáig meghatározó fejlődési irányt adott e diszciplínán belül és nagyhatású művek születését eredményezte. (Pl. a talán kevésbé ismertek közül megemlítendő *Le Bon, Félix Le Dantec, Morgan*, illetve a korai magyar szociológusok szinte mindegyike, mint: *Somló Bódog, Jászi Oszkár, Méray-Horváth Károly* etc.)

A szociológia evolúciós paradigmán nyugvó ága, a 20. század 30-as éveire elhalt, s teljesen mellőzötté vált. Ez a fajta gondolkodásmód manapság újjászületőben van, elsősorban a biológia progresszív fejlődése miatt, de érzésünk szerint a gyökereket elfelejtő „újrakezdés” ez, s talán ezért tűnik egyesek számára félelmetesnek, mint pl. a *Mund Katalin* által idézett *Lakatos Lászlónak*: „*A biológia ... - mint egyre tekintélyesebbé váló, komoly tudomány - valódi fenyegetést jelent.*” [Mund 2003.]. A félelem egyik oka talán az, hogy a biológia, s ezen belül a populációbiológia, erősen matematizált modelljei miatt „visszataszítóan” egzakt „természettudomány”-nak tűnik az ún. „puha” tudományok képviselői számára. A másik ok, amit a *Mund* cikkében idézett *Lakatos* fő okként deklará, az a paradigmák inkompenzabilitásának problémája. Az evolúciós biológia alap-paradigmája egyszerűen megkérdőjelezi azt a Sztenderd Társadalomtudományi Felfogást - Standard Social Science Model- [Tooby-Cosmides 1992]¹, mely a pozitivisták társadalomtudományos elképzelésre adott reakcióként bontakozott ki a 20. század elején. Megkérdőjelezi, de semmi több! Ez nem a társadalomtudományok, jelesül a szociológia lerombolását jelenti, sokkal inkább a szociológián belüli új, paradigmikus alapok megtalálásának egy lehetséges útját mutatja meg. Mindemellett egyetértünk *Lakatos*sal abban, hogy a szociológia, belülről nézve, egy sokparadigmájú tudománynak tűnik, ezért nem nagyon érthető egy szociológus számára a *kuhni* összemérhetetlenségi tétel, mely a rivális paradigmák képviselői között félreértéseket kell, hogy eredményezzen, hiszen nem egy nyelvet beszélnek. *Kuhn* „A

tudományos forradalmak szerkezete” című könyve II. fejezetében azt írja, hogy kérdéses, mely társadalomtudományok rendelkeznek egyáltalán paradigmákkal. [Kuhn, 1984, p.35.]. Írja ezt a könyv fordításául szolgáló második, 1970-ben kiadott változatában, amikor a szociológia már a mikro-makro problémával küzd és túl vagyunk *Durkheimen, Weberen, Marxon, Simmelén és Parsons* is publikálta már metaelméletét. Igaz, a szociológiának nem született még meg a maga *Galileije* és úgy tűnik, hogy még mindig csak „A paradigma” kiterjesztésénél tartunk (vagy éppen ez a paradigma előtti állapot), mégpedig úgy, hogy kumulatív módon fejlesztjük ezt a tudományt, aminek az a következménye, hogy sok kis-, vagy inkább rész-paradigma él egymás mellett. Kívülről tekintve e sok rész-paradigmára (strukturális, funkcionális, módszertani individualizmus, rétegződélméletek, csereelméletek, racionális döntések elmélete, rendszerelmélet, mezőelmélet, etnometodológia, fenomenológia etc.)- vagy inkább irányzatra (!)-, azt kell látnunk, hogy igazából mind egy dologra keresik a választ, a társadalmi cselekvést, illetve a társadalmi élet törvényszerűségeit próbálják megmagyarázni, annak az előfeltevésnek a tükrében, hogy az emberi cselekvést, magatartást, az ember társadalmi-társas létéből fakadóan, a társadalmi szerkezetben elfoglalt hely határozza meg. Ezért *kuhni* értelemben e rész-paradigmák nem paradigmák, mert nem valósul meg az a feltételrendszer, amiben egy paradigma paradigmaként funkcionálhat, mármint hogy más világból nézem ugyanazt. Az összemérhetetlenség problémája nem a különféle szociológiai iskolák elméletei között csúcsosodik ki igazán, hanem a most már belülről is tisztán látható alap-paradigma és az evolúciós biológia alap-paradigmája között. Ez *kuhni* értelemben háború. A helyzetet súlyosbítandó, hogy nem egy diszciplínán belüli paradigmaváltás esetével állunk szemben, hanem a két fő tudományterület, a két világ közötti szakadék mélyítése, avagy betemetése a tét. Ebben az esetben mind nyelvi, mind perceptuális, mind metodológiai szinten rendkívül élesen jelentkezik az inkompenzabilitás problémája.

”*Azok a formális műveletek, amelyek az egyik értelmezési sémán alapulnak, nem bizonyítanak egy kijelentést olyan személy számára, aki egy másik sémára támaszkodik. A*

séma hívei esetleg még azt sem tudják elérni, hogy a másik meghallja ezeket az érveket, mert először egy új nyelvet kellene neki megtanítani [...]. Egy ellenséges hallgatóság voltaképpen szándékosan elutasíthatja az új fogalmak befogadását..., mert tagjai attól félnek, hogy amint elfogadják ezt a sémát, olyan következtetésre kell jutniuk, amelyektől – helyesen, vagy helytelenül – irtóznak. Az új rendszer előterjesztői csak akkor tudnak meggyőzni egy hallgatóságot, ha először intellektuális rokonszenvet ébresztenek benn egy olyan tan iránt, amelyet még nem ért. Akik rokonszenvvel hallgatnak valamit, felfedezik maguknak azt, amit egyébként soha nem értenének meg. Az ilyen elfogadás heurisztikus folyamat, önátalakítási aktus, s ennyiben megtérés. (Talán ez a híres szociológiai önreflexió – Sz.G.). Iskolába tömörülő követőket produkál, akiket logikai szakadék választ el azoktól, akik nem tartoznak az iskolához. Másként gondolkodnak, más nyelven beszélnek, más világban élnek, s ennyiben a két iskola közül legalább az egyik egyelőre (helyesen, vagy helytelenül) ki van rekesztve a tudományos közösségből.” [Polányi M. 1994, 1.köt. p.260.]

Ahhoz, hogy a társadalomtudományok, s elsősorban a szociológia kompetens lehessen az evolúciós metafora alkalmazásában, a társadalomról való gondolkodás filozófiai, szociológiai irodalmának ilyen irányú mélyebb feltárása szükséges, s bizonyos kérdéseknek, -mint pl. a szelekció egysége, a fenotípus öröklődésének problémája, a szolidaritás, az altruizmus témaköre -, autonóm, a biológiai gondolkodástól független, ismeretelméleti kérdésfeltevésekként kell megjelenniük. E munka elméleti alapjai adottak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az evolúciós gondolkodásmód eredetileg társadalomtudományi paradigma, s eredményesen kiegészíthető a viszonylag új diszciplínák, a szociobiológia és az evolúciós pszichológia eddig elért eredményeivel, s talán elősegítik a természettudományok és a társadalomtudományok közötti szakadék megszüntetését, illetve e két fő tudományterület egymáshoz való hierarchikus viszonyának fellazulását.

2. A szociobiológia

Ismereteink elsősorban a szociobiológia területére korlátozódnak, így annak

bemutatását a szociológiával való érintkezési pontok mentén kívánjuk vázolni.

A szociobiológiai paradigma több szociológiaelméleti paradigmával érintkezve, új alapokra helyezi az ember társas viselkedésének magyarázatát.

A szociobiológia, mint diszciplína létezése E. O. Wilson „Sociobiology: A New Synthesis” (1975) című könyvének megjelenésétől datálható. Ezzel a könyvvel a társadalomtudományok horizontjára került, s egyben heves vitákat váltott ki. A szociobiológia feladatát e tudomány képviselői a Darwin óta kifejlődött modern evolúcióelmélet eredményeire épülő szociális intézmények megjelenésének magyarázatában látják. Gondolkodásmódja a darwinizmusra, az etológiára és a természetes kiválasztódás elméletére épül. Tulajdonképpen kutatási területét az állatvilág képezi, maga Wilson is az államépítő rovarok specialistája, s úgy véli : az állati viselkedésminták, magatartásmódok áttemelhetők az emberi viselkedés világába. Az alapító definíciója szerint: „ a szociobiológia az a tudomány, mely a szociális magatartás mindenféle szerveződésének biológiai alapjait vizsgálja, az élő szervezetek összes formájában, beleértve az embert is.” [Wilson 1978].² ”Nincs semmi a társadalomban, amit ne lehetne először az organizmusokban bemutatni.” [Sahlins (1976) 1980].³ „Mivel az ember biológiai eredete nyilvánvaló, társas viselkedése megértéséhez, figyelembe kell vennünk a faj evolúciós hagyományait” [Wilson *ibid.*].⁴ Az alapvető cél a szociális evolúció sztöchiometriájának leírása, mely nagyrészt populációbiológiai (genetika és ökológia) modellekkel történik. Tökéletes állapotában ez a sztöchiometria egy olyan egységes modellsorozat lesz, mely a szociális evolúció mozgató erőinek ismeretében kvantitatív jóslást ad a szociális szerveződés ökológiai és etológiai jellemzőire [Sasvári 1979]. Mindez nem azt jelenti, hogy etológiából humán-etológiát képez, bár az etológia alapítójának Konrad Lorenznek az írásaiban jelentek meg először emberre vonatkozó etológiai adatok hangsúlyozva , hogy az ember viselkedésének alapvető struktúrája homológ az emberszabású majmokéval [Csányi 1999, p.12.], tehát nem pusztán analógiák felállítására törekszik , hanem a redukció, vagyis a visszavezetés elvével dolgozik . A redukcionista kutatási programokat általában vitatják, így van ez a

szociobiológiával is. Kérdés ugyanis, hogy a szociológiát vissza lehet-e vezetni az evolúciós biológiára? Ez nem a szociális evolúció gondolatmenetének az újraélesztését jelenti. A szociobiológiai elméletalkotás kapcsán is felmerülhetnek szélsőséges gondolattársítások, elsősorban a koevolúciós elképzeléseket illetően, melyektől azonban szigorúan távol kell tartanunk magunkat. Ebben az esetben olyan kulturális módozatok kialakulását és elterjedését kell szem előtt tartani, melyek „közvetlenül” a génekre hatva előnyösen befolyásolják a biológiai sikerességet, ezzel tovább növelvén a sikeres kulturális adaptáció lehetőségét. A szociobiológiával szembeni kritikák egyikét *N. Sahlins* úgy fogalmazta meg, hogy: „a szociobiológia egyszerűen a versenykapitalizmusra berendezett társadalmakban normális körülmények között palástolt utilitarizmus új torzszüleménye.”⁵

2.1. Az önző gén és a szociobiológia

A természetes szelekció, illetve az örökítő apparátusban bekövetkező rekombinációk és mutációk révén a szociobiológia, a darwinizmus és az etológia szerint, az élő - bármennyire is változtassa magatartását a környezete változása - mindig azt tanulja meg, ami számára helyes, más szavakkal, ami magatartásának jobb alkalmazkodását (adaptációját) eredményezi. A kérdés csak az, hogy mire hat a szelekció?

Richard Dawkins 1976-ban írt "Az önző gén" című könyvében a szelekció egységként a gént jelöli meg. A szelekció egységéhez viszonyítva, mi emberek túlélőgépek vagyunk, a gének, génkomplexek túlélőgépei. A géneknek egyetlen "céljük" van, hogy fennmaradjanak. Életbemaradásuk legbiztosabb módja pedig, az egyre tökéletesebb túlélőgépek konstruálása. Számunkra mindebből a legfontosabb a túlélőgépek viselkedése. A gének által programozott túlélőgépek tulajdonképpen egyetlen "parancsot" kapnak: mindent megtenni a gének fennmaradása érdekében! [*Dawkins*, 1976, pp. 45-50.].

A génszelekciót, mint axiómát elfogadva, a szociobiológia számos kulturális jelenség magyarázatát kínálja. Az egyik legfontosabb elméleti alapvetés a rokonszelekció köre, melyet *William Hamilton* fogalmazott meg először. "Lényege a következő: mint láttuk, az egyed biológiai-evolúciós értelemben vett alkalmassága vagy sikeressége (*fitness*) azon

múlik, hogy génjei milyen arányban vesznek részt a következő generáció génállományában. Mindegyik utód a szülő génjeinek 50-50%-át viszi át a következő nemzedékbe. Négy utód esetén pl. mind az apa, mind az anya megkétszerezi génjeinek számát."⁶ Csakhogy a gének másolatait nemcsak a közvetlen leszármazottak hordozzák, hanem a rokonsági foknak megfelelő arányban, egyéb rokonok is. Következésképp a rokonoknak nyújtott támogatás genetikai értelemben nyerő stratégia. A kedvezményezett egyed ugyanis átviszi a következő generációba az önzetlen egyed génjeinek ráeső hányadát, miáltal növekszik az altruista egyed teljes genetikai képviselője, ún. összesített rátermettsége.

Mint látjuk egy „jó értelemben vett egoizmus” fogalmának segítségével magyarázza az altruista magatartást a szociobiológia. Altruista viselkedésformák lépnek fel, ha egy egyén szaporodási érdekében áll, hogy a hozzá genetikailag közel álló individuumok szaporodási érdeklődésének értelmében viselkedjen. Amennyiben így viselkedik, a Mendel törvény által meghatározott fokon hozzájárul saját génjeinek továbbadásához. A „jó értelemben vett egoizmus” elvének segítségével magyarázzák a szociobiológusok például, hogy miért nemz néhány faj terméketlen egyedeket (termeszek, hártványsszárnyúak) [*R. Boudon /F. Bourricaud* 1982, p.507.].⁷

Azokban az életközösségekben azonban, amelyek nem kizárólag rokoni kapcsolatok hálózatából állnak - márpedig a ma létező társadalmak többsége ilyen, tehát nem archaikus - nem magyarázható meg a rokonszelekció elvével az altruizmus, vagy akár a szolidaritás. Ez esetben a reciprok altruizmus fogalmát kell beemlíteni a fejtegetésbe, melynek következtében túl kell lépni a szociobiológia génszelekciós axiómáján, s a csoportszelekció lehetőségét kell megvizsgálni. Ez a vizsgálat jó példája annak, hogy a biológiai szempontok alkalmazása bizonyos társadalmi jelenségekre, rugalmas keretek között is elképzelhető, mely által lehetővé válik az adott társadalmi jelenség magyarázatának új alapokra helyezése. A reciprok altruizmus elmélete *Triverstől* származik, akinek értelmezésében ezen altruizmusnak komoly intellektuális feltételei vannak, így valószínűleg csak az emberre alkalmazható.⁸ A modell szociológiai alkalmazhatóságához elsőként a reciprocitás

fogalmát kell definiálnunk, *Polányi Károly* nyomán: a szimmetrikus csoportosulások kölcsönösen megfelelő pontjai közötti mozgásokat jelöli, s mint integrációs séma rendkívül hatékony, amennyiben adva vannak a szimmetrikusan szervezett társadalmi struktúrák, melyek e viselkedést generálják. A reciprocitás lényegéhez tartozik, hogy hiányzik belőle a nyereség motívuma és gazdasági lényegének tagadása érdekében, szinte elengedhetetlen az adás és a kapás közé beiktatott idő. [*Polányi* 1976, p. 241.], [*Ferge* 1982, p. 197.]. Ez a reciprocitás-fogalom tulajdonképpen a fundamentuma a szolidaritás fogalmának, melyet „*Wollstonecraft-paradigmanak*” is neveznek – *Mary Wollstonecraft* nyomán -, miszerint „nem az egyén, hanem a faj megőrzése tűnik a természet egészében az isteni szándéknak.” [*Ferge* 2000, p. 75.].

"A csoport (közösség vagy társadalom) fennmaradása szempontjából ugyanis rendkívül előnyös, ha működik a szolidaritás." [*Dobzhansky* 1985, p. 120.]. A bővített társadalmi rend keretei között működő szolidaritás, definíció szerint, a *Wollstonecraft-paradigma* kiterjesztését jelenti, mely a *Polányi*-féle reciprocitás-fogalom összekapcsolása a szociobiológia által meghatározott altruizmus fogalommal. A kiterjesztett szolidaritás fogalma ugyanis az, hogy: létezik valami közös cél, vagy közös érdek, amiért érdemes közösen tenni, úgy, hogy az egyéni érdeket is szolgálja. Ez a példa arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy a szelekció egysége tekintetében, mely kérdésben a biológián belül is megoszlanak a vélemények, a szociológiának, eddig felhalmozott tudása birtokában, a kulturális evolúció felmerülő problémái kapcsán, állást kell foglalnia, ha nem akarja, hogy saját tudományterületén belül inkompetensnek bélyegezzék. Talán ezen állásfoglalás hiányára vezethető vissza az is, hogy *Csányi Vilmost* „*némely társadalmi-kulturális problémákat feszegető írása miatt*” [*Mund* 2003.], támadások érték, s „*egyfajta bűnbakká*” vált, ahogy *Mund Katalin* írta. „*Nem elég, hogy biológus létére belekontárkodik a társadalomtudományokba, de ráadásul még emberi természetéről, evolúciós meghatározottságról is beszél, ami egy csapásra aláásni látszik az emberi szabadságról (vagy szabad akaratról) szőtt*

klasszikus (progresszista) bölcsész-ideákat.” [*Mund* *ibid.*]

Az evolúciós biológia axiómája az, hogy a társas viselkedés egy evolúciós termék. Amennyiben ezt elfogadjuk és semmi okunk nincs rá, hogy ne tegyük, úgy kénytelenek vagyunk a szociológiai gondolkodás határaxiómáit kitolni olyan tudományterületek felé, mint a szociobiológia, az evolúciós pszichológia, a viselkedésgenetika és a viselkedés- endokrinológia. A biologizmusmal szemben megfogalmazott vádak szerint az örökletes tényezőkről szóló minden állításnak sorsdöntő súlya van, amit politikai, vagy szociológiai okok miatt nem lehet elfogadni. A szociobiológia körül kialakult vitának ez az egyik oka, mármint, hogy félnek a genetikai információ megkülönböztető felhasználásától, ezért inkább tagadják, vagy alábecsülik az örökletes tényezők szerepét az emberi magatartásban. Voltaképpen csak azt kell belátni, hogy a poligenikus (poligénes) öröklődés, tehát többféle gén hozzájárulása bizonyos tulajdonságok kifejlődéséhez, természetesen a környezet moduláló hatása mellett, egyfajta genetikai meghatározottságot jelent, melyet a környezet, mint előhívó vagy megvalósít, vagy nem. Számos olyan betegség ismert, mely genetikailag kódolt, de a felszínen való megjelenése a környezeti tényezők függvénye.

A szociológusoknak nem kell biológussá válniuk, de ha elfogadják a társas viselkedés biológiai alapokon nyugvó magyarázatait is – és nem eleve elutasítják azokat -, akkor akár a maguk javára is fordíthatják, s új episztemológiai szempontok alapján tágíthatják tudományuk határait. „*Két kibékíthetetlen konfliktusban álló stabil rendszer idiómái* (úgy tűnik - SZ.G.) *lefordíthatatlanok egymásra, de szembesülve fontos információkat oszthatnak meg egymással.*” [*Gábor* 2001]. Mindez igazából még az újdonság erejével sem hatna, hiszen a szociológiai elméletalkotás hagyományaiban jelentős vonulatot képviselnek a biológiai, illetve evolúciós tézisek, melyek, mint fentebb említettük, sok esetben torzított formában vannak jelen társadalomszemléletünkben. Mindezt tetőzi, hogy a szociobiológiát nagy érdeklődés övezte a versengő politikai ideológusok részéről, hogy polémiaikban felhasználhassák azt. Azok akik jobbra húztak, felhasználták *Wilson* ideológiáit, hogy alátámasszák Darwin érveit, miszerint a

kedvezőtlen helyzetben lévő alarendeltsége belőlük ered, öröklött és az osztálykülönbségek ezért elkerülhetetlenek. A szociobiológia ezen ágát, *Marshall Sahlins* 1976-ban írt művében vulgáris szociobiológiaként komoly kritika tárgyává teszi.⁹

3. Evolúciós gondolkodásmód a szociológiában

Ne felejtjük el, hogy az evolúció gondolata egy univerzális metafora, s eredetileg nem is biológiai terminus. Jóval *Darwin* előtt megsejti *Hume*, a filozófus, majd *Malthus*, kinek 1798-ban kiadott könyve a népesedési törvényről, közvetlenül katalizálta *Darwin* gondolatait. Ezenkívül a magányos *Lamarck* transzformizmus elmélete is döntő az evolúció gondolatának elhintésében, hiszen ő mondta ki először: „A természet halad.” *Lamarck* az egyes fajok leszármazási sorai átalakulásának, transzformációjának jelzésére használta az evolúció kifejezést, melyet logikailag koherens formába *Darwin* épített át [*Csányi* 1999, p.29.]. Szociológiailag nem elhanyagolható az sem, hogy az evolucionista koncepció alapelvei, s annak univerzális mechanizmusként való értelmezése tiszta formában először a szociológus *Herbert Spencernél* jelenik meg, *Darwin* korszakalkotó munkája előtt.¹⁰ *Spencert* közvetlenül *Lamarck* ihlette meg, s téziseit tekintve is sokkal inkább lamarckista, mint szociáldarwinista. *Lamarck* a környezet új „szokásai” által előidézett magatartásváltozásokban látta minden fejlődéssel kapcsolatos variáció forrását, mely a szerzett jellemvonások - tehát a fenotípus - öröklése útján rögzül. *Lamarck* a viselkedést úgy tekinti, mint a fejlődés központi tényezőjét. *Spencernél* is dominánsan kirajzolódik a szerzett tulajdonságok öröklődésének szükségszerűsége: „A tények alapos vizsgálata megerősített abbéli meggyőződésemben, hogy pusztán két lehetőség van: vagy öröklődnek a szerzett tulajdonságok, vagy pedig nincsen evolúció”.¹¹ Ma már persze tudjuk, hogy ez biológiailag nem igaz, így szociobiológiailag is elfogadhatatlan, a társadalmi változásokkal kapcsolatban mégis kamatoztatható. Amennyiben az evolúciós metaforát a biológián kívül is alkalmazni szeretnénk, adott esetben a kultúra, illetve a társadalom változásainak értelmezésére, úgy a viselkedés és a fejlődés kapcsolatában először a viselkedésnek a szelekcióban játszott szerepét

kell tisztázni, másodsor azt a kérdést kell megvitatni, hogy a viselkedés mennyiben játszott szerepet az evolutív variációk kialakulásában. Ez a második kérdés az, melyre *Lamarck* egyértelmű igenlő választ adna, a neodarwinisták pedig nemlegest [*Piaget* 1988, p. 51.]. Dolgozatunk szempontjából ez azért fontos, mert a szociobiológia erősen támaszkodik a neodarwinista evolúcióelméletre. E kérdés megvitatásához a többek között *Jean Piaget* által felvetett azon problémát érdemes elemezni, aminő az evolúció előretörésének, vagyis dinamizmusának a kérdését feszegeti. Mi az evolúció hajtóereje? E kérdésre alapvetően két szélsőséges válasz létezik. Az egyik álláspont természetesen *Lamarcké*, aki a környezet új „szokásai” által előidézett magatartásváltozásokban látta minden fejlődéssel kapcsolatos variáció forrását, mely a szerzett jellemvonások - tehát a fenotípus - öröklése útján rögzül. A másik vélemény a neodarwinista doktrína, mely nem érinti a viselkedés szerepének problémáját, de implicit módon utal rá, amikor úgy tekint a genotípusra, mint ami a véletlen változásoknak köszönhetően alakul, s adaptációs jellege csak a természetes szelekciót követően jelentkezik (preadaptáció).¹² Ez a szerzett tulajdonságok jelentőségét kizárja, a viselkedés nem aktív szereplő az evolúciós változások kialakulásában. A véletlenszerű szelekció az, mely ez esetben a fejlődés alapköve [*Piaget* 1988, p.52.].

A viselkedés és a morfológiai variációk közötti kapcsolat kérdése a neodarwinizmus megjelenésétől (1900) kezdve jelentősen módosult. A mutáció fogalmának felfedezése és általánossá válása volt az egyik olyan tényező, mely a viselkedést kiküszöbölte az evolutív átalakulási folyamatokból. E szerint a fejlődés során egymást követő újdonosságok kizárólag a mutációs, tehát a véletlen endogén variációk, és a rekombinációs folyamatoknak köszönhetőek. Emellett az etológia fejlődése volt az a másik tényező, mely a viselkedésnek a fejlődés mechanizmusában betöltött szerepét kezdte átértékelni, hangsúlyozva, hogy az nem alárendelt tényező, hanem a fejlődés egyik meghatározója. Ebből a kettősségből származik a fentebb már említett probléma, mely a társadalmi evolúció kérdésével foglalkozókat is érintheti.

A darwini, általános evolúciós elmélet, olyan téziseket tartalmaz, melyek – paradox

módon – a *durkheimi* szociologizmus tanaiba is beférkőztek, a társadalmi munkamegosztás okának értelmezésénél: „*A munka nem azért oszlik meg jobban a társadalmak tömegének a növekedésével és a sűrűsödésével, mert a külső körülmények változatosabbak lesznek, hanem mert élesedik a létért folyó küzdelem.*” [Durkheim 2001, p.269.]. A munkamegosztás szükségyszerűségének és haladásának bizonyításaként Durkheim, Darwin elméletének azon passzusát emelte ki, mely az erőforrások szűkösségére és az egyedek egymás közötti harcára vonatkozik: „*Az egyedek között vetélkedés folyik az erőforrásokért.*”¹³ Darwin hangsúlyozta e megfigyelése kapcsán, hogy a vetélkedés a hasonlók között a legnagyobb, tehát a fajon belüli, nem a fajok közötti kompetíció a kiélezett.¹⁴ Mindez Durkheimnél így jelenik meg: „*Az emberekre is ugyanez a törvény érvényes. A különböző foglalkozások együtt élhetnek egy városban anélkül, hogy kölcsönösen ártaniuk kellene egymásnak, mivel eltérő célokat követnek.*”... „*Am minél közelebb vannak egymáshoz a funkciók, annál több érintkezési pontjuk van, következésképpen annál inkább kénytelenek harcolni egymással.*” [Durkheim ibid.p.270]

Az evolúciós gondolkodás egyik kulcskifejezése, nevezetesen az adaptáció fogalma, is megjelenik a modern szociológiai gondolkodásban a *Parsons* által kidolgozott AGIL-séma kapcsán. Az adaptációt *Parsons*, mint funkcionális rendszerproblémát elemezte, s meghatározása szerint a rendszer és a környezet kölcsönös közelítésének szükségességét kell értenünk alatta. „*Ez jelenti egyrészt a környezet átalakítását a rendszer "képére" (szükségeitnek, céljainak megfelelően), másrészt a rendszer belső állagának, struktúrájának átalakítását a környezet követelményei szerint.*” [Csepeli-Papp-Pokol 1987, p. 180.]. Ezzel a definícióval *Parsons* a *spenceri* organikus szociológiához tér vissza, mely elsőként használja a struktúra és a funkció fogalmakat, valamint az adaptáció fogalmának ezen ún. aktív változatát: „*Az egyedek, vagy társadalmak változtatják tulajdonságaikat a környezet változásainak megfelelően.*”¹⁵ Eszerint az a struktúra kihullik az evolúcióból, ami nem tud alkalmazkodni a környezethez. Az evolúciónak szükségzerű velejárója a devolúció, mely nem csak hanyatlást jelent, hanem azt is, hogy néhány elem adaptációs képessége csökken, míg a többi elemé

erősödik. Mindezt a megfelelést annak tükrében kell értelmeznünk, hogy *Parsons* végleg el akarta temetni *Spencert*. Az evolúciós gondolkodásmódnak a szociológiába való újra-beemelése szempontjából tanúságosnak tűnik a *bourdieu-i* reflexív szociológia konfliktuselvű megközelítésének a tanulmányozása, különös tekintettel a mező fogalmára, mely nem analóg a modern szociológiai elméletben elterjedt rendszerfogalommal. „*A mező-fogalom – jöllehet a társadalmi valóságban hasonló jelenséget fedhet le, mint a rendszer-fogalom – a hangsúlyt arra helyezi, ami a rendszer-fogalomból akár ki is maradhatna: azokra a feszültségekre, amelyek az erőterén belül keletkeznek és a „rendszert” (vagy mezőt) ténylegesen mozgásban tartják*” [Ferge 1978, p.416.]. *Bourdieu*nek a tudományos tökére vonatkozó analízise is – melyet a *Homo Academicus* című könyvében fejt ki –, érdekesnek tűnik a szociobiológia és a szociológia határmegvonódásainak szempontjából. A szociobiológiai diszciplína olyan területekre téved az emberi magatartás evolúciós architektúrákban rögzített programjainak feltárásával, melyek más alapról, nevezetesen biológiai alapról magyaráznak meg a szociológia tudományának kompetenciájába tartozó kérdéseket. Olyan fontos – társas viselkedést érintő – problémák ezek, mint: szexuális és párválasztási stratégiák, altruizmus, reciprok altruizmus (kölcsönös önzetlenség), nepotizmus-rokonszelekció, szolidaritás, házasság és család intézménye, szülői ráfordítás kérdésköre, agresszió, probléma-megoldási és kooperációs képesség, nemi egyenlőtlenségek, s nem utolsósorban a társadalmi egyenlőtlenségek.

A szociobiológia nem különböző géneket keres, melyek mondjuk felelősek az altruizmusért, vagy az agresszióért, egyszerűen az evolúciós megközelítést alkalmazza az emberi viselkedésre, a szociabilitás adaptív jelentőségének tanulmányozására. Maga *Darwin* is tudta, hogy a fokozatos leszármazási módosulásokkal haladó evolúciónak messze ható filozófiai jelentősége van, mert nem áll összhangban a változatlan világ eszméjével, s nem azért mert szükségyszerűen ateista, hanem mert episztemológiailag kényszerít minket újragondolásra.

„*A mai humán szociobiológia természetesen nem azonosítható a spenceri biológizmussal, vagy a szociáldarwinizmussal,*

a szociobiológusok célja nem az, hogy az embereket csupán biológiai szemszögből vizsgálják, legkevésbé akarnak egy etikát megalapozni, mely az erősebb túlélését (the survival of the fittest) igazságossági elvvé emeli.” [R. Boudon/F. Bourricaud 1982, p.511.]¹⁶

Záró megjegyzésként szeretném jelezni, hogy a neoliberális - mely persze komoly filozófiai és közgazdaságtani gyökerekre támaszkodik (Mill, Hayek, Friedman, etc.) -, egy olyan ideológiai rendszer, mely a társadalompolitikát és persze a szociálpolitikát, mint diszciplínát erősen befolyásolja, de ez nem azt jelenti, hogy általában a társadalomtudósok elképzeléseit is tükrözi, mint ahogyan azt Mund cikke végén megjegyzi. Már csak azért sem, mert a társadalom- és szociálpolitika nem értékmentes tudományok weberi értelemben, azaz erősen értékterheltek, így csak az ezen diszciplínát meghatározó társadalomfilozófiai, szociológiai, etc. elméleti kereteket célszerű a tudományos alrendszer, avagy tudományos mező termékeinek tekinteni. Mindemellett a neoliberális paradigma és a szociobiológia bizonyos nézetei közötti érintkezés valóban kitapintható, mint fentebb már utaltunk rá.

A Mund által idézett Luc Ferry markáns véleményét - miszerint a szociológia és a biológia egyaránt korlátozza az emberi lehetőségeket, mivel: „E két tudomány nem győzi hangoztatni, hogy az egyén egy társadalmi, vagy biológiai közeghez való tartozás által jön létre, van meghatározva és modellálva. (...) biológiai természetű meghatározottságunk mellett szociális feltételeinktől is függünk, mindenekelőtt osztálykörülményeinktől. (...)” [Mund 2003] – valóban, megtámogathatjuk azzal a már minden első éves szociológus hallgató által ismert ténnyel, hogy: a szociológia az a tudomány, amely hiszi, hogy az ember társadalmi stuktúrában elfoglalt helye meghatározza (szignifikáns) mind a fizikai, mind a társadalmi életesélyeit, így azt, hogy nagy valószínűséggel, meddig fog élni, hány

gyereke lesz, milyen lesz az iskolai végzettsége, mi lesz a foglalkozása, mekkora lesz a jövedelme, hol és mekkora lakásban fog lakni, milyen lesz az ízlése, milyen életstílust fog követni, milyen lesz az egészségi állapota, korlátozott, avagy kidolgozott nyelvi kódban fog-e beszélni, s hogy mekkora valószínűséggel lesz alkoholistája, vagy öngyilkos. Ennek a sztochasztikus jellegnek a legszebb, empirikus kutatásra épülő munkája, Bourdieu: La distinction című műve, mely a 60-as és 70-es évek francia társadalmának bemutatása az osztályok ízlésének eltérő társadalmi megformáltsága alapján.¹⁷

Érzésem szerint, ahhoz, hogy a vita tovább folytatható legyen, a következő alapvető kérdésekre kell választ keresni: a szociobiológiának, mint viszonylag új tudományterületnek, mi a viszonya a szociológiához, van-e helye azon belül. A társadalmiasulás szociológiai értelmezésébe lehet-e integrálni a szociobiológia azon alapvetéseit, melyek a közösségek szerveződéseit, a szaporodási és erőforrás-szerzési stratégiákat hivatottak magyarázni. Továbbá: a szociobiológia kérdésfeltevései egységes paradigmába foglalhatók-e (a kifejezés Kuhn által használt értelmében), vagy esetleg többparadigmájú tudományról van szó. (Érdekes metaelméleti kérdésfeltevés lehet az is, hogy létezhet-e egyparadigmájú tudomány egyáltalán?) Nagy súlyt kell fektetni arra is, hogy a szociobiológia kérdésfeltevéseit ütköztessük a szociológiaelmélet legfontosabb „paradigmáival”. Kimutatandó a két tudomány kérdésfeltevéseinek nyílt, vagy rejtett különbsége és esetleges hasonlósága is. Különösen gyümölcsöző lehet az összehasonlítás a társadalomszerveződési logikákra és a cselekvéseméleti megfontolásokra vonatkozó eltérő elméleti alapállások között. Fontos kérdésnek tartom azt is, hogy az utóbbi években – főleg az angolszász szociológiai szakirodalomban megjelentek a szociobiológiai megközelítések egyes állításainak empirikus tesztelési kísérletei is, már-már a két tudomány közötti interdiszciplináris viszonyt sejtetve.

Irodalom

1. Mund Katalin: Biofóbia a szociológiában (Magyar Lettre, 50.szám 2003.)
2. Comte, Auguste: Cours de philosophie positive 4e vol. Paris, 1869
3. Lakatos László: Mi a baj a szociológiával és hogyan nem kéne rajta segíteni? Szociológiai Szemle, 2001/3

4. Pléh Csaba: A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések. Replika, 40.szám, 2000.
5. Kuhn, Th. S. : A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat, Budapest, 1984.
6. Polányi Mihály: Személyes tudás 1. kötet Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1994.
7. Wilson, E. O.: On human nature Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1978.
8. In.: Sasvári Mária: A társas magatartás evolúciója
<http://bio.univet.hu/SALVE/00library/eto-szeminar/SASVARI.htm>
9. Wilson, E. O.: Sociobiology: The new synthesis Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 1975.
10. In.: Sasvári Mária: A társas magatartás evolúciója
<http://bio.univet.hu/SALVE/00library/eto-szeminar/SASVARI.htm>
11. Sahlins, M.: Critique de la sociobiologie ; aspects anthropologiques (1976) Paris, Gallimard, 1980.
12. Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, 1999.
13. Csányi Vilmos: Magatartásgenetika Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
14. Dawkins, Richard: Az önző gén Gondolat, Budapest, 1986.
15. Bereczkei Tamás: A génektől a kultúráig. Cserépfalvi, 1992.
16. Boudon, Raymond/Bourricaud, Francois: Dictionnaire critique de la sociologie. Presses Universitaires de France 1982.
17. Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest, 1976.
18. Ferge Zsuzsa: Elszabaduló egyenlőtlenségek. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 2000.
19. Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
20. Dobzhansky, Theodosius: Örökletes változatosság és emberi természet. Kriterion, Bukarest, 1985.
21. Gábor Éva: Polányi Mihály két háborúja. Polányiana, 2001.
<http://www.kfki.hu/~cheminfo/polanyi/0112/pol2001-031-040.pdf>
22. Spencer, Herbert: Alapvető elvek. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1909.
23. A szociológia kialakulása szerk.: Felkai G., Haskó K., Molnár A. K., Némedi D., Pál E. Új Mandátum Könyvkiadó Budapest, 1999.
24. Piaget, Jean: A viselkedés mint a fejlődés hajtóereje. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.
25. Durkheim, Émile. :A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, 2001.
26. Csepeli-Papp-Pokol: Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, Budapest, 1987.

Végjegyzék

¹ Bővebben lásd Pléh 2000.pp. 165-185.

² Idézi Sasvári 1979.

³ Marshall Sahlins: Critique de la sociobiologie; aspects anthropologiques. Gallimard, Paris, 1980, p. 30. (1976) Sz.G. ford.

⁴ Idézi Sasvári 1979.

⁵ Idézi R. Boudon/F. Bourricaud 1982, p.509. Sz. G. ford.

⁶ Idézi Bereczkei 1992, p.18.

⁷ Sz. G. ford.

⁸ Bővebben lásd Sasvári 1979.

⁹ Bővebben lásd Marshall Sahlins: Critique de la sociobiologie; aspects anthropologiques. Gallimard, Paris, 1980, p. 25 à 45. (1976)

¹⁰ Spencer az „Alapvető elvek” című műve 538.oldalán a következőt írja: „ Ha könyvemnek ezt a részét (értsd: 156.§, 157.§, 158.§ 159.§ - SZ.G.), amelyet legelőször a Westminster Review 1857. évi áprilisi számában tettem közzé, később írtam volna meg, mint ahogy Darwinnak a fajok eredetéről szóló munkája megjelent, nem pedig előtte, akkor a dolgot bizonyára másképp [sic!] fejeztem volna ki. Utaltam volna a 'természetes kiválasztás' processzusára mint olyanra, amely a leírt differenciációkat nagy mértékben előremozdítja.”

¹¹ Idézi Pál 1999, p. 162.

¹² Bővebben lásd Wilson-Bossert: Bevezetés a populáció-biológiába. Gondolat, Budapest, 1981, p. 34.

¹³ Idézi Csányi 1999. p.30.

¹⁴ Lásd Csányi 1999.

¹⁵ Idézi Pál 1999. p.161.

¹⁶ Sz. G. ford.

¹⁷ Lásd Sz. G.: Adalékok a kispolgárság osztályozásához és osztályhabitusához Pierre Bourdieu: La distinction című műve alapján, pp.367-433. Évfolyamdolgozat, 1996, Sz. G. ford.

Biological problems of Sociology

Szirkik, G.

University of Szeged Faculty of Health Sciences Department of Social
Work and Social Policy
e-mail: szirkik@efk.u-szeged.hu

Keywords: evolution, biology, sociology, socio-biology.

Summary

I began reading with great excitement after the title of the article the scientific paper published in the 50th issue of “Magyar Letter” which was written by Katalin Mund. According to the paper the topic deals with not the domain problems of biology and sociology, but :” mostly the other main cause of biological warfare, i.e. with the question of its political usage.” [Mund 2003]. Unfortunately, this part of the problem is worth a mass, as the author gives a clear and correct explanation. We were naïve to believe that the nurture-nature question is no longer a question, it is the problem only of the “old” psychology and books on sociology; it describes the fundamental ratio of human nature in full detail. In spite of this we consider- not to be involved totally- to continue this debate in an other way, because the change in handling the question (on behalf of sociologist) cab be realized only on the basis of special arguments. Our paper may help to clarify these arguments, of course without a perfect answer.
